

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У БАПТИСТСЬКИХ І П'ЯТИДЕСЯТНИЦЬКИХ ГРОМАДАХ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ І ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ (1965-1975 рр.)

У статті на основі порівняльного аналізу досліджено діяльність як зареєстрованих (ВРСХБ), так і незареєстрованих (ЄХБ) баптистських громад, а також нелегальних п'ятидесятницьких громад і груп (ХВС) у вищезазначених областях і роках.

Розкрито причини змін кількості громад та чисельності віруючих у них. Висвітлено різнобічні фактори, які впливали на трансформаційні процеси. Зокрема, досліджено, що на їхнє збільшення мали вплив: активна місіонерська робота серед населення провідників громад; недостатня, здебільшого, атеїзація суспільства, особливо у протестантському середовищі, партійних, радянських і державних органів влади; слабкий вплив у соціумі як легальної РПЦ, так і нелегальної УГКЦ. Свідченням цього є зростання чисельності віруючих баптистських і п'ятидесятницьких громад на Тернопільщині. Але, якщо ці фактори були відсутніми або мали зворотню дію чи вплив, наприклад, на активнішу діяльність підпільної УГКЦ чи глибший і ширший контроль за діяльністю баптистських і п'ятидесятницьких громад апарату обласного уповноваженого Ради у справах релігій, місцевих комісії сприяння за дотриманням законодавства про релігійні культу, адміністративних комісії при виконкомах районних, міських, сільських, селищних рад депутатів трудящих, застосування карними органами статті 138 Кримінального кодексу УРСР, то це були одними із тих чинників, які впливали на спад чисельності віруючих у таких громадах або на більш-менш стабільну чисельність у них, наприклад, на Івано-Франківщині.

Проведено критичний аналіз щодо обліку кількості цих громад і чисельності у них віруючих, які проводили уповноважені Ради у справах релігій даних областей, внаслідок якого виявлено як суб'єктивність, так і об'єктивність даних уповноважених в окремих, але важливих аспектах їхнього обліку, що для дослідження має суттєве значення у контексті достовірності, починаючи із геуристики, її аналізу, синтези і висновків.

Розкрито причини і наслідки щодо дозволу державною владою із 1969 року реєстрації із автономною діяльністю помісних церков-громад, в т. ч. нелегальних п'ятидесятницьких, за умови відмови ними у практичному служінні від деяких аспектів із віровчення, які державна влада вважала неприйнятними, т. зв. «бузувірськими». І, якщо деякі громади ХВС в Україні зареєструвалися, зокрема в Західній Україні громада м. Чернівці, то у зазначених областях п'ятидесятники зайняли вичікувальну тактику, зміст якої висвітлено у дослідженні.

Ключові слова: протестантизм, баптизм, п'ятидесятництво, легальність, нелегальність, реєстрація, громади, віруючі, кількість, чисельність, населені пункти.

Постановка проблеми та її актуальність. Протестантизм, зокрема такі його пізні напрямки як баптизм і п'ятидесятництво, займають одне із чільних місць на поліконфесійній мапі України як за своїм впливом і роллю в українському суспільстві, так і за кількістю громад та чисельністю віруючих. Але в релігієзнавчій історіографії вищезазначені аспекти, особливо у галицьких областях щодо діяльності цих конфесій, трансформаційних процесах у них у період панування тут радянської атеїстичної влади, висвітлені недостатньо.

У більшості наукових досліджень простежується своєрідний розрив як хронологічний, так і географічний: висвітлено їхню діяльність у міжвоєнний період (у 1920–1930-х рр.), згодом, почасти, – у роки Другої світової війни і нарешті – у післявоєнні, але в останньому – не охоплено усю територію України, а саме – галицький регіон. Тому, враховуючи таку важливу прогалину їхньої діяльності у минулому, неможливо у всій повноті мати масштабне і

комплексне розуміння діяльності баптистських і п'ятидесятницьких конфесій в сучасних умовах, зокрема в аспекті державно-церковних відносин. Саме тому проблеми діяльності громад ЄХБ і ХВС, ставлення державних органів влади до них, конфесійні трансформації в громадах цих конфесій галицьких областей у зазначених роках є актуальними.

Метою дослідження є аналіз діяльності легальних (зареєстрованих) громад ВРЄХБ, незареєстрованих – ЄХБ і нелегальних – ХВС в Івано-Франківській і Тернопільській областях у 1965–1975 роках; ставлення до них органів державної влади; динаміка трансформаційних процесів між зазначеними деномінаціями.

До **основних завдань** відносимо: розкриття мережі баптистських і п'ятидесятницьких громад у зазначених областях у 1965–1975 роках; виявлення кількості цих громад і чисельності у них віруючих; висвітлення трансформаційних процесів між ними; соціологічно-демографічний аналіз віруючих у громадах; розкриття відносин органів державної влади із баптистськими і п'ятидесятницькими громадами тощо.

Аналіз останніх досліджень. Означену проблему досліджували: В. Балух, В. Войналович, С. Головащенко, В. Єленський, А. Колодний, П. Кралюк, В. Любашенко, Ю. Решетніков, С. Санніков, В. Франчук, М. Черенков, П. Яроцький та ін.

Виклад основного матеріалу. У другій половині 1960-х років чисельність віруючих Всесоюзної Ради Євангелістів Християн-Баптистів (ВРЄХБ) у Тернопільській, як і Львівській областях, хоча й повільно, але зростала. До речі, подібність була, в даному контексті, ще й у зазначеній кількості громад і чисельності віруючих у цих областях.

У зазначеному періоді на Львівщині налічувалося 35 громад і 2985 віруючих легальної ВРЄХБ та 6 громад і 280 віруючих нелегальної Ради Церков ЄХБ [9, арк. 1], а в Тернопільській області наприкінці 1966 року – 37 громад ВРЄХБ із чисельністю 3092 віруючих і 43 наближеними, котрі мешкали у 160 населених пунктах області [10, арк. 50], тобто у кожному восьмому, та діяли 3 незареєстровані баптистські громади із чисельністю 175 віруючих [10, арк. 60]. Але на відміну від Львівщини, на Тернопільщині ще діяли й незареєстровані громади Християн Віри Євангелістської, котрих у 1966 році було 26 із загальною чисельністю 480 віруючих і котрі були сконцентровані у 6 районах області, а саме у Бережанському (120 осіб у 9 населених пунктах), Бучацькому (відповідно 223 і 8), Лановецькому (33 і 4), Підволочиському (46 і 2), Терехівському (40 і 2), Шумському (18 і 1) [10, арк. 36, 60], але не у 26 населених пунктах, а майже у п'ятидесяти, так як таку кількість громад уповноважений сконцентрував на основі близького розміщення населених пунктів, де діяли їхні групи, об'єднуючи до найчисельнішої групи котрогось із населених пунктів.

Власне, це були ті віруючі, які не приєдналися на той час ні до ВРЄХБ, ні до РЦЄХБ. Хоча слід зазначити, що в усіх баптистських громадах Тернопільщини близько 80 відсотків становили віруючі ХВС. І щороку із незареєстрованих громад ХВС кілька десятків віруючих переходили у зареєстровані громади ВРЄХБ, прагнучи, таким чином, легальної діяльності. Так, наприклад, у 1966 році до цих громад приєдналися 50 п'ятидесятників.

Зазначені 37 громад ВРЄХБ налічували тільки 13 молитовних будинків, решту приміщень для проведення своїх молитовних зібрань вони орендували у приватних осіб – своїх однодумців. Їхні молитовні зібрання були багаточисельними – середня відвідуваність становила близько 90 відсотків, що свідчить про глибоку практикуючу релігійність і ефективне служіння активу цих громад, який складався із 38 пресвітерів і 177 проповідників, при тому, що 28 пресвітерів працювали у різних світських установах. Старшим пресвітером у Тернопільській області був Д. Биць. Громади ВРЄХБ знаходилися у 10 районах області та у м. Тернопіль. Найбільша концентрація їхніх віруючих і громад була у т. зв. волинських районах області, а саме: у Лановецькому – 741 віруючий і 33 громади; Кременецькому, відповідно – 735 і 38; Шумському – 554 і 32 та у Збаразькому – 496 і 22 [10, арк. 51]. У тих же районах, із зазначеної кількості громад, налічувалося десять найчисельніших громад, чисельність кожної із яких становила від 110 до 170 віруючих. Зазначені 37 громад в обліку уповноваженого були ним укрупнені за т. зв. принципом сусідства населених пунктів, у яких діяли менш чисельні громади чи групи із обліковим

приписом до найчисельнішої із них. Тому реальна їхня мережа охоплювала не 37, у відповідності до кількості громад, а понад 160 населених пунктів.

У цей час тривав розкол у легальному протестантизмі, бо частина віруючих ВРЄХБ, будучи незадоволеною вказівками й інструкціями Всесоюдної Ради ЄХБ, створила свій «оргкомітет» з метою проведення активної роботи проти ВРЄХБ, яку т. зв. «розкольники» вважали такою, що потрапила під вплив державної влади і тому згодом їхній «оргкомітет» трансформувався у Раду Церков ЄХБ, яка знайшла своїх прихильників не тільки на Львівщині, але й у Тернопільській області, зокрема у громадах Кременецького, Лановецького, Збарзького і Шумського районів, хоча жодна із них повністю не приєдналася до РЦЄХБ.

Тому органам державної влади не вдавалося контролювати не тільки нелегальні та незареєстровані громади, але й легальні РЦЄХБ. Державні документи свідчать про те, що все-таки РЦЄХБ значної підтримки в області у громадах ВРЄХБ не знайшла. Прикладом є те, що у 1967 році чисельність громад ВРЄХБ збільшилася на одну і становила 38 громад із чисельністю уже 3190 віруючих [11, арк. 28]. Це відбулося завдяки тому, що незареєстрована громада ЄХБ с. Башуки Кременецького району домоглася реєстрації і приєдналася до громад ВРЄХБ.

Із обранням старшим пресвітером громад ВРЄХБ у Тернопільській області Д. Вознюка з 1969 року актив і віруючі громад дещо активізували свою діяльність, намагаючись якнайбільше приймати в лоно своєї конфесії нових членів, розширювати актив громад за рахунок молоді, одночасно проводячи серед дітей і юнацтва спеціальну катехизаційну роботу. Тому закономірно, що станом на 1 січня 1970 року у зареєстрованих 38 громадах уже налічувалося 3381 віруючий, що майже на 200 віруючих більше, ніж в 1967 році, а число населених пунктів, де мешкали віруючі ВРЄХБ, становило 162 [12, арк. 32-33]. Як і раніше, найбільша чисельність віруючих і громад була у т. зв. волинських районах області. Соціологічно-демографічний аналіз віруючих цих громад був такий: 1020 чоловіків, 2342 віруючі мали початкову освіту, 51 – закінчену середню, 385 – незакінчену середню і 608 віруючих були неграмотними; близько 1500 віруючих належали до конфесії понад 40 років, 1000 віруючих – понад 10 років, і, що характерно, 2500 віруючих ВРЄХБ (або 80 відсотків) були раніше п'ятидесятниками; актив громад складався із 40 пресвітерів, 9 дияконів, 189 проповідників та 760 членів «двадцятки»; головним керівним органом громад в області була Пресвітерська рада, яка складалася із 7 пресвітерів і тільки старший пресвітер Д. Вознюк безпосередньо (професійно) займався релігійною діяльністю, натомість інші пресвітери займалися нею у вільний від основної роботи час, із них 10 на 1969 рік уже мали закінчені біблійні курси [12, арк. 34]. Тому логічно, що маючи такий чисельний актив громад, кількість віруючих у них зростала щорічно, наприклад, у 1969 році громади ВРЄХБ поповнилися 153 новими членами, в т. ч. за рахунок приєднання до них кількох десятків віруючих із громад ХВС.

Громад ХВС на 1 січня 1970 року в області було 24 із чисельністю 381 віруючий, які знаходилися у вищезазначених шести районах області і найбільше їх було в Бучацькому районі – 7 громад із чисельністю 197 віруючих та у Бережанському – 6 громад із чисельністю 107 віруючих [12, арк. 41]. Зменшення загальної чисельності віруючих у порівнянні 1970 до 1966 року (за даними обласного уповноваженого Ради у справах релігії) на 100 осіб є сумнівним, навіть, якщо врахувати, що кілька десятків із них приєдналися до ВРЄХБ, але кількість їхніх громад не зменшилася, а з іншого боку, – не можна припустити, щоб їхній актив не проводив місіонерської роботи з метою залучення до конфесії нових членів. Імовірно, обласний уповноважений занижив чисельність віруючих ХВС, щоб відзвітувати керівництву про свою активну атеїстичну роботу, особливо із нелегальними конфесіями. А також необхідно врахувати, що діяльність-служіння п'ятидесятницьких громад була підпільною, тому сумнівно, щоб обласний уповноважений знав реальну кількість їхніх громад і чисельність віруючих. Бо, навіть, якщо із деякими виявленими ним віруючими він і проводив т. зв. профілактичні бесіди та агітував їх приєднатися до громад ВРЄХБ, то це ще не означало, що йому була повністю відома чисельність віруючих і кількість громад. Ця рефлексія свідчить про те, що між обласним уповноваженим з одного

боку, та комісіями сприяння за дотриманням законодавства про релігійні культу при виконках районних і міських Рад депутатів трудящих з другого – не було ефективною синхронізованою співпраці щодо реального виявлення кількості громад і чисельності віруючих у нелегальних конфесіях, а також їхньої релігійної діяльності, у даному аспекті – у ХВС.

Подібні проблеми обліку стосувалися щодо віруючих ХВС і в Івано-Франківській області, яких тут налічувалося майже в два рази більше, ніж віруючих ВРЄХБ. Так, станом на 1 серпня 1965 року п'ятидесятників в області налічувалося 24 громади: із них 2 групи загальною чисельністю 702 віруючих, які мешкали у 51 населеному пункті 7 районів із 14 та у м. Івано-Франківськ. Найбільша їхня чисельність була у Рогатинському (233 віруючих, 8 громад і 20 сіл), Галицькому (227 віруючих, 7 громад і 17 сіл) і Тлумацькому (131 віруючих, 4 громади і 5 сіл) районах [4, арк. 1].

Загальний соціологічно-демографічний аналіз цих віруючих показав такий їхній стан: 339 сімей, в яких налічувалося 244 чоловіків, 453 жінки і 162 дитини [4, арк. 1]. У першому кварталі 1967 року в області нараховувалися 24 громади ХВС із чисельністю 674 віруючих; найбільше їх було в Рогатинському – 237 віруючих, Галицькому – 186 і в Тлумацькому – 106 районах [4, арк. 15]. На це незначне зменшення їхньої чисельності вплинула та ж сама проблема – точного обліку обласним уповноваженим, що й у Тернопільській області. Отож, внаслідок детальнішого обліку, який було уповноваженим проведено у 1966 році, їхня чисельність зменшилася на 22 віруючих, що було виявлено у Галицькому районі. П'ятидесятники підтримували зв'язки між своїми громадами, молитовні зібрання проводили в будинках одновірців, але активності щодо реєстрації своїх громад у ті роки не проявляли, а також не намагалися, навіть під агітаційним тиском уповноваженого, приєднуватися до громад ВРЄХБ. Ці зареєстровані баптистські громади упродовж зазначених років мали стабільну кількість – 7, але різну чисельність віруючих, яку слід віднести до проблеми їхнього обліку обласним уповноваженим. Наприклад, у 1965 році їхня чисельність, за даними обласного уповноваженого Ради у справах релігій А. Атаманюка, становила 511 віруючих [2, арк. 17], у 1966 р. – 491 [6, арк. 7-8], у 1967 р. – 492 [7, арк. 158-160], у 1968 р. – 518 [8, арк. 14], у 1969 р. – 530 [1, арк. 16-19]. Твердити, що ці дані є точними, – неможливо. Наприклад, за даними із вищезазначеного джерела, у 1968 р. налічувалося 518 віруючих ХВС, але із іншого джерела того ж уповноваженого за назвою «Статистичний звіт про наявність релігійних об'єднань, служителів культу, обслуговчого персоналу, членів виконавчих органів в Івано-Франківській області за 1967 рік», а, власне, станом на 1 січня 1968 року, налічувалося 408 віруючих [3, арк. 19], чисельність яких уповноважений заніс до графі із промовистим змістом – «приблизна кількість віруючих». Якщо порівняти цю чисельність за 1967 рік – 492 віруючих, чи за 1968 рік – 518 віруючих, то отримаємо значну різницю. Отож, слід враховувати, що дані щодо чисельності віруючих не тільки ХВС, але й інших конфесій чи релігій із архівних джерел релігійних фондів як обласних державних архівів, так і загальноукраїнських, які (фонди) стосуються радянського періоду, – є, м'яко кажучи, приблизними. Але тим не менше, маючи на увазі такий контекст критичного аналізу, та не маючи інших фактичних джерел, бо конфесійні джерела ще більш тенденційно-суб'єктивні, продовжимо спиратися на дані релігійних фондів, де об'єктивність даних не викликатиме сумнівів. Наприклад, у вищезазначеному «Статистичному звіті...» подано, що 7 зареєстрованих громад ВРЄХБ обслуговували 7 зареєстрованих пресвітерів, вік трьох із них становив від 40 до 60 років, а чотирьох – понад 60 років й усі вони мали початкову світську освіту, і на всі ці громади налічувалося 42 члени виконавчих органів і ревізійних комісій [3, арк. 19].

Для віруючих ВРЄХБ Івано-Франківщини, а також Чернівеччини 18-19 лютого 1968 року у м. Чернівці за присутності 71 віруючого, в основному пресвітерів громад даних областей, відбулася важлива в організаційному аспекті нарада. На ній головував помічник старшого пресвітера ВРЄХБ в Україні Ф. Р. Астахов, а членами президії наради були: помічник старшого пресвітера ВРЄХБ в Україні М. В. Мельник, в. о. старшого пресвітера

ВРЄХБ у Чернівецькій та Івано-Франківській областях А. О. Лисюк і пресвітер громади ВРЄХБ м. Чернівці К. С. Седлецький. Згідно повістки наради, розглянули питання звіту про роботу Акіма Олексійовича Лисюка, на той час виконувача обов'язків ст. пресвітера у згаданих областях, за період із 1 березня 1967 року до 1 лютого 1968 року, яку оцінили на «добре». Слід зазначити, що до нього ст. пресвітером служив Зенон Миколайович Голик, якого було звільнено із цієї посади і навіть відлучено із конфесії за дії, які суперечать уставній основі і напрямкам розвитку баптистських громад. З. М. Голик належав до Окунської громади, тож учасники наради постановили просити пресвітера цієї громади В. І. Блошка у найближчий час переглянути справу З. М. Голика, щоб зняти з нього відлучення [5, арк. 125]. До речі, це питання ініціював помічник ст. пресвітера ВРЄХБ Ф. Р. Астахов.

Окрім того, на нараді про становище і діяльність братства ЄХБ в Україні розповіли присутнім згадані помічники ст. пресвітера ВРЄХБ. Було затверджено ст. пресвітера у Чернівецькій та Івано-Франківській областях, яким одногосно було вибрано А. О. Лисюка, а також обрали Пресвітерську раду при старшому пресвітері, до складу якої увійшли такі пресвітери: І. П. Штифуряк, А. І. Волощук, А. І. Онуфрійчук, І. С. Воробець – усі із Чернівеччини та Онуфрій Дмитрович Герасимів із Івано-Франківщини [5, арк. 124]. Отож, нарада дала новий чіткий імпульс до ефективного служіння баптистських громад у згаданих областях у 1970-х і наступних роках.

У Тернопільській області у порівнянні із Івано-Франківською чисельність віруючих, громад та їхня релігійна мапа були значно більшими і ширшими та водночас спостерігалася тенденція до збільшення їхньої чисельності. Наприклад, у 1974 році у Тернопільщині порівняно із 1969 роком вона зросла майже на 250 віруючих. Того ж 1974 року, в області нараховувалося 38 громад ВРЄХБ із чисельністю 3605 віруючими, котрі проживали у 184 населених пунктах [13, арк. 23]. Найбільша їхня концентрація була у таких чотирьох районах: Кременецькому – 10 громад, 923 віруючих, 44 населених пункти; Лановецькому відповідно – 8, 839, 35; Шумському – 7, 567, 8; Збараському – 5, 533, 26 [13, арк. 24] із 16 районів області та у м. Тернопіль. Майже 70 відсотків віруючих складали жінки; понад 50 відсотків були пенсіонерами; 83 відсотки мали тільки початкову освіту. Богослужіння проводилися у 13 храмах-домах молитви та у 25 орендованих приміщеннях, в основному 2-4 рази на тиждень, які у святкові дні відвідували понад 85 відсотків, у недільні – майже 75 відсотків і в будні – понад 25 відсотків віруючих [13, арк. 25].

У 1974 році громади ВРЄХБ поповнилися 133 новими віруючими, в т. ч.: через водне хрещення – 53, раніше відлучених – 33, із приєднаних п'ятидесятників, котрі на обліку як віруючі ЄХБ не були – 44 і 3 – із інших областей; вибуло 91 віруючий, з котрих 67 померли, 12 були відлучені і 12 виїхали в інші області. Із тих 53, котрі прийняли водне хрещення, 30 віруючих – із родин ЄХБ, а 25 – із православних родин. Пасторами були 38 пресвітерів, в тому числі старший обласний пресвітер Д. Вознюк, а також 17 дияконів і 153 проповідники, які допомагали у духовному служінні пресвітерам [13, арк. 26-30].

Акцент пресвітерів, дияконів і проповідників у контексті місіонерства був спрямований на активну роботу з молоддю, тим самим формуючи перспективну базу для збільшення чисельності віруючих ЄХБ і, як підтверджує порівняльний аналіз, подібна практика була ефективною. Сприяли підвищенню авторитету віруючих ЄХБ і їхні контакти з одновірцями із західних країн. Так, у 1974 році таких делегацій в Тернопільській області було 12 [13, арк. 31].

Окрім зареєстрованих громад ВРЄХБ в області діяли 4 незареєстровані баптистські громади із загальним числом 144 віруючих. Вони знаходилися у таких населених пунктах: м. Збараж і с. Базаринці Збараського району – 34 віруючі; с. Борсуки Лановецького району – 64 віруючі; с. Мечищів Бережанського району – 13 віруючих; с. Жолоби Кременецького району – 33 віруючі. Більшість віруючих у них були людьми престарілого віку, які часто відвідували молитовні зібрання зареєстрованих громад ВРЄХБ, хоч постійно писали заяви-прохання обласному уповноваженому Ради в справах релігій про реєстрацію своїх громад [13, арк. 33].

Одним із важливих завдань апарату обласного уповноваженого був постійний контроль за діяльністю як зареєстрованих, так і незареєстрованих релігійних громад та шляхи його

вдосконалення. Так, у 1974 році було виявлено громади п'ятидесятників чисельністю 34 віруючі в Кременецькому районі та чисельністю 35 віруючих – у Лановецькому, а також встановлено, що ще 44 п'ятидесятники вступили в зареєстровані громади ВРЄХБ. Отож, у 1974 році обласний уповноважений загалом зафіксував (але не зареєстрував) 748 віруючих і 26 громад ХВС, які мешкали у 55 населених пунктах 11 районів Тернопільщини, з яких їхня найбільша концентрація була у таких районах: Бережанському – 7 громад, 207 віруючих, 10 населених пунктів; Бучацькому, відповідно, – 6, 203, 7; Лановецькому – 3, 111, 6; Теремовлянському – 3, 74, 10 [13, арк. 33].

Деякі із віруючих ХВС, наприклад із громад Бережан, Теремовлі, с. Новий Олексинець Кременецького району, писали заяви обласному уповноваженому, що бажають приєднатися до зареєстрованих громад ВРЄХБ і поки це питання вирішували вищі інстанції, зокрема, апарат уповноваженого Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР, віруючі цих громад уже відвідували молитовні зібрання зареєстрованих баптистських громад. Але все-таки переважна більшість громад ХВС не бажали приєднатися до громад ВРЄХБ.

У 1975 році зареєстрованих громад ВРЄХБ уже було 40, а віруючих – 3701, оскільки дві громади ХВС були зареєстровані в структурі ВРЄХБ (громади в Теремовлі й Бережанах). Разом у них було близько 80 віруючих. Загалом, чисельність віруючих ВРЄХБ збільшилася ще за рахунок новачків через водне хрещення – 56, із раніше відлучених – 17 та ін., але водночас певна кількість віруючих вибула через природний відхід, відлучення та переїзд в інші області. Керівництво громади ВРЄХБ в області здійснювали 39 пресвітерів, 16 дияконів і 150 проповідників [14, арк. 13].

Тоді ж відбулися й певні трансформації у незареєстрованих громадах ЄХБ, кількість яких зменшилася на одну, оскільки громада Бережан приєдналася до зареєстрованої громади ВРЄХБ в тих же Бережанах. Таким чином, в області залишилися три незареєстровані громади ЄХБ: в с. Борсуки Лановецького району, с. Жолоби Кременецького району і в м. Збараж, загальна чисельність котрих була 131 віруючий [14, арк. 18].

Незареєстровані громади ХВС в Тернопільській області у 1975 році налічували 731 віруючого, умовно об'єднаних в обліку уповноваженого у 26 громад (груп), які знаходилися в 11 районах області. Але тісних організаційно-структурних зв'язків між громадами не було, переважали зв'язки за родинними ознаками і в багатьох населених пунктах їхні групи налічували до 10 віруючих, тому уповноважений у своєму обліку провів їхнє укрупнення, внаслідок якого залишив на обліку тільки 13 громад. Соціологічно-демографічний аналіз віруючих ХВС характеризувався такими даними: чоловіки становили 36%, жінки – 64%; за віком: до 30 років – 6%, від 31 до 50 років – 35%; від 51 до 60 років – 16% і старші від 60 років – 43%; за освітою: із середньою освітою – 1%, з неповною середньою – 20%, початковою – 58%, малограмотних і неграмотних – 21%; за соціальним станом: робітників – 9%, колгоспників – 43%, службовців – 2%, пенсіонерів – 46% [14, арк. 19]. Близько 70 відсотків п'ятидесятників проживали у Бережанському, Бучацькому і Лановецькому районах.

Отож, з 1966-67 рр. до 1975 р. чисельність віруючих ВРЄХБ збільшилася на 511 осіб, а чисельність віруючих ХВС – на 331 особу, тобто збільшення у цих баптистських громадах становила біле 15%, а у п'ятидесятницьких – майже 50% і це при тому, що у цих громадах спостерігався постійний перехід їхніх віруючих у громади ВРЄХБ. Але спільними факторами поповнення громад цих конфесій були: активна місіонерська діяльність пресвітерів і церковного активу громад; формалізм атеїстичної роботи державних і радянських органів; послаблення православного впливу на населення, особливо у тих населених пунктах, де органи влади закрили храми РПЦ та зняли з реєстрації православні громади і де була низька активність катакомбної УГКЦ.

Натомість в Івано-Франківській області у першій половині 1970-х років, зокрема, наприклад у 1973 році, за даними обласного уповноваженого Ради в справах релігій, такого значного збільшення чисельності віруючих ВРЄХБ і ХВС, як у Тернопільщині, не спостерігалось. Їхня чисельність була більш-менш стабільною та навіть зменшувалася. Тобто

фактори, котрі сприяли збільшенню чисельності віруючих і які ефективно діяли в Тернопільській області, на Івано-Франківщині були, немов, зворотньої дії, а саме: на низькому рівні була місіонерська робота активу цих конфесій, активніша атеїзація, але водночас й активніша діяльність підпільної УГКЦ, ширша масштабність її впливу, – що сумарно впливало на те, що ці протестантські конфесії не мали значних резервів для збільшення чисельності своїх громад, особливо за рахунок новачків, тобто трансформації до них віруючих інших конфесій.

Отож, станом на 1 січня 1973 року в області нараховувалося 7 зареєстрованих громад ВРЄХБ, які знаходилися у Івано-Франківському, Долинському, Коломийському, Надвірнянському, Снятинському і Рогатинському районах і налічували 442 віруючих, а чисельність віруючих ХВС становила 616 осіб [6, арк. 7]. Але наприкінці того ж року, тобто станом на 29 грудня 1973 року, п'ятидесятники налічували 611 віруючих, які проживали в 38 населених пунктах 7 районів області та були об'єднані у 18 громад чи груп [5, арк. 72]. Вони проводили молитовні зібрання нелегально у будинках своїх одновірців. Характерним у суспільному аспекті було те, що вони негативно ставилися до вступу дітей у піонерські й комсомольські організації, а їхні віруючі призовного віку відмовлялися служити в рядах Радянської армії, спираючись на віровчення конфесії. Тому ці, на переконання обласного уповноваженого, антисуспільні дії повинні були зацікавити партійно-державні органи. Окрім того, п'ятидесятницькі громади області заяв-прохань про свою реєстрацію обласному уповноваженому не надсилали, тим самим ігноруючи приєднання до громад ВРЄХБ.

Слід зазначити, що крім 7 зареєстрованих громад ВРЄХБ в області діяли дві незареєстровані громади ЄХБ, які уповноважений виявив тільки на початку 1970-х рр.: Калуська – чисельністю 53 віруючих і Галицька – 44 віруючих, у котрі входили неприєднані баптисти із сусідніх сіл. Але обласний уповноважений не бажав їх реєструвати, мотивуючи тим, що вони можуть об'єднатися, тобто увійти в склад уже зареєстрованих сусідніх громад ВРЄХБ. Наприклад, щоб Калуська громада об'єдналася із зареєстрованою громадою с. Новичка (згодом включена в смугу м. Долина) Долинського району, бо уповноважений вважав, що відстань між містами Долина і Калуш незначна, хоч становила 25 км, і що між цими містами є автобусне і залізничне сполучення. Подібна мотивація стосувалася й Галицької громади, бо в с. Ганнусівка Івано-Франківського району (тепер – Тисменицького) діяла зареєстрована громада ВРЄХБ, яка мала й свій дім молитви, але від цього села до м. Галича було 15 км та уповноважений вважав, що таке об'єднання можливе, бо між цими населеними пунктами діє регулярне автобусне сполучення і Галицька громада може задовольняти свої релігійні потреби в домі молитви громади с. Ганнусівка. Таким чином, ці немалі відстані між зазначеними громадами і те, що більшість віруючих незареєстрованих баптистських громад були престарілого віку, його не цікавило. Навпаки, він активізував свою роботу, щоб таке об'єднання відбулося, бо це б не збільшило кількість зареєстрованих громад ВРЄХБ, але, якщо б ці дві незареєстровані громади зареєструвати окремо, то було б збільшення на дві громади, що не відповідало б його ефективній атеїзаційній роботі. Тобто, приєднання цих двох громад до зареєстрованих не збільшило б кількість громад ВРЄХБ й одночасно дало б змогу уповноваженому здійснювати за їхніми віруючими детальніший контроль діяльності. А те, що він намагався такий контроль встановити, а, відповідно, мати на своєму обліку не тільки кількість громад, чисельність віруючих, їхню концентрацію в населених пунктах області, релігійну діяльність, але й мати конкретні дані щодо пресвітерів, дияконів та проповідників, свідчать дані облікових карток, які він завів на пресвітерів і дияконів громад ВРЄХБ в області. Отож, пресвітерами були: Афтанасів М. С. (1930 року народження), Більський Г. І. (1912 р.), Герасимів О. Д. (1900 р.), Дембіцький Ф. І. (1895 р.), Желав'юк П. С. (1909 р.), Мочарний І. В. (1914 р.), Навчук А. В. (1921 р.), а дияконами: Войтович М. М. (1930 р.), Волошин А. І. (1926 р.), Гальчак І. М. (1899 р.), Гох В. М. (1919 р.), Павлище І. М. (1908 р.), Струк М. Д. (1922 р.) [5, арк. 46].

Станом на 1 серпня 1975 року в Івано-Франківській області й надалі налічувалося 7 зареєстрованих громад ВРЄХБ із чисельністю 461 віруючий, які знаходилися у таких населених пунктах: с. Сопів Коломийського району із чисельністю 60 віруючих; с. Новичка

Долинського району – 69 віруючих; с. Ганнусівка Івано-Франківського (тепер – Тисменицького) району – 89 віруючих; с. Лісна Тарновиця Надвірнянського району – 97 віруючих; с. Білі Ослави Надвірнянського району – 48; с. Підвисоке Снятинського району – 52 віруючих; с. Верхня Липиця Рогатинського району – 46 віруючих [7, арк. 185]. А також ще діяли дві нелегальні громади ЄХБ із чисельністю 209 віруючих, які знаходилися у м. Калуш – 81 віруючий і м. Галич – 46 віруючий, окрім того ще 81 віруючий, які також не входили до громад ВРЄХБ, проживали невеликими групами в різних населених пунктах області [7, арк. 185-186]. Таким чином загальна чисельність баптистських громад в області налічувала 669 віруючих.

Натомість віруючих ХВС було дещо менше. Їхня чисельність становила 579 віруючих, які були об'єднані у 18 громад і груп і діяли нелегально. Вони знаходилися у таких населених пунктах Івано-Франківщини: Галицький район – 101 віруючий: м. Галич – 27 віруючих, с. Старий Мартинів – 23, с. Дитятин – 51; Івано-Франківський (тепер – Тисменицький) район – 22 віруючих: с. Побережжя – 22; Коломийський район – 30 віруючих: с. Новомарківка (тепер – с. Рунгури) – 30, Рогатинський район – 121 віруючий: с. Стратин – 48, с. Заланів – 35, с. Княгиничі – 11, с. Приозерне – 27; Рожнятівський і Долинський райони – 62 віруючих: с. Ясень – 34, с. Дуба – 16, с. Брошнів – 12; Калуський район – 58 віруючих: м. Калуш – 45, м. Івано-Франківськ – 13; Тлумацький район – 185: с. Делева – 82, с. Підвербці – 23, с. Сокирчин – 61, с. Кутище – 19 [7, арк. 133-134].

Жодна із цих громад із заявами про реєстрацію не зверталася до уповноваженого, але апарат вивчав цей аспект і рішення щодо їхньої реєстрації запланував на наступний, 1976 рік.

Баптистські і п'ятидесятницькі громади не обминули атеїстичні репресії органів державної влади за т. зв. порушення законодавства про релігійні культу. Щороку декілька їхніх віруючих було притягнуто до адміністративної відповідальності, засуджено до позбавлення волі строком на 10-15 діб, а навіть притягнуто до кримінальної відповідальності та засуджено на кілька років позбавлення волі за статтею 138 Кримінального кодексу УРСР.

Звинуваченнями були традиційні атеїстичні довготривалі стереотипи щодо діяльності й віровчення п'ятидесятників, зокрема: нелегальні служіння, місіонерська робота, ототожнення ХВС не з церковною інституцією протестантського напрямку, а із сектою, яка здійснює т. зв. «бузувірські обряди», відмова її членів-чоловіків призовного віку служити в рядах радянської армії, тобто пацифізм, який був одним із аспектів п'ятидесятницького віровчення тощо. Але репресії органів державної влади проти п'ятидесятників цей комплекс проблем не вирішували: чисельність віруючих зростала, мережа громад і груп розширювалася, відмова членів громад призовного віку від служби в рядах радянської армії не зменшувалася, активного приєднання п'ятидесятників у 1965-1975 рр. до громад ВРЄХБ не спостерігалось. Тому, напевно, враховуючи ці аспекти і можливо жевріючи надію про тотальний контроль над віруючими ХВС, центральна влада у 1969 році дозволила автономну реєстрацію помісних церков, в т. ч. й п'ятидесятницьких, але не як об'єднань чи союзів, а окремих помісних громад-церков, та за умови, що вони не будуть практикувати т. зв. «бузувірські обряди», тобто йшлося про глосолалію у широкому контексті. Та все ж цей дозвіл державної влади навіть на таку реєстрацію надавав можливість громадам ХВС вийти із підпілля, зареєструватися, а отже діяти легально у законодавчому полі державно-церковних відносин.

Але переважна більшість громад ХВС не спішила отримати легальний статус своєї діяльності, боячись, що їхня легалізація може призвести до їхніх арештів, як це було у попередньому десятиріччі, коли за списками заяв на реєстрацію влада заарештувала членів громад. Та деякі громади відкинули цю боязнь і почали реєстрацію. Першими були громади в Одеській області (ще у 1969-1970 рр.), у Чернівцях (1970 р.), Києві (1975 р.), а згодом у кількох містах на півдні й сході України та з поширенням у союзні республіки. Проведені у 1970-1971 рр. неофіційні з'їзди керівників таких громад у Запоріжжі, Маріуполі й Києві призвели до того, що було утворено керівний центр Союзу автономно зареєстрованих церков (громад) ХВС – Раду пресвітерів, яка виробила відповідні положення, статут та загальну

тактику і стратегію своєї діяльності, яка охопила не тільки територію України, але й усього СРСР, де діяли громади їхніх одновірців. Але в аналізованому десятилітті громади ХВС Івано-Франківщини і Тернопільщини на реєстрацію не йшли, займаючи очікувальну позицію, а, по суті, не довіряючи державній владі. Натомість одним із завдань апарату уповноваженого Ради у справах релігій в даних областях було схилити нелегальні громади ХВС до реєстрації із наступним можливим їхнім приєднанням до громад контрольованої ВРЄХБ, тому, напевно, передбачаючи й такий фактор, п'ятидесятницькі громади із реєстрацією не спішили.

Висновки. Загальний порівняльний аналіз кількості баптистських і п'ятидесятницьких громад, а також чисельності віруючих у них у співставленні 1965-1966 рр. до 1975 р. показує таке: у Тернопільській області у 1965-1966 рр. кількість громад ВРЄХБ становила 37 із чисельністю 3092 віруючих і 43 наближених, незареєстрованих громад ЄХБ було 3 із чисельністю 175 віруючих, а нелегальних громад ХВС – 26 із чисельністю 480 віруючих. Натомість у 1975 році громад ВРЄХБ уже було 40 із чисельністю 3701 віруючий, незареєстрованих громад ЄХБ – 3 із чисельністю 131 віруючий, а кількість громад ХВС становила й надалі 26, але чисельність віруючих у них – 731.

Таким чином, за 10 років спостерігалось збільшення чисельності віруючих і кількості громад ВРЄХБ, а також чисельності віруючих у громадах ХВС, в той же час зменшилася чисельність віруючих у громадах ЄХБ.

У перших двох позиціях збільшення можна пояснити активною місіонерською роботою серед населення їх проповідників, недостатньою атеїзацією суспільства партійними, радянськими і державними органами влади, слабким впливом у населених пунктах як легальної РПЦ, так і нелегальної УГКЦ; приєднанням певної кількості віруючих із нелегальних громад ЄХБ до до громад ВРЄХБ. Останнє, власне, й пояснює деяке зменшення чисельності віруючих ЄХБ. Сумарно за дане десятиліття на Тернопільщині чисельність віруючих ВРЄХБ збільшилася на 566 осіб, а віруючих ХВС – на 251 особу, що разом становить 817 віруючих або майже 20 відсотків.

Натомість в Івано-Франківській області вищезазначені фактори збільшення кількості громад і чисельності віруючих ВРЄХБ і ХВС у порівнянні 1965 року до 1975 року не спостерігалось, а, навпаки, зменшувалось. Якщо у 1965-1966 рр. кількість громад ВРЄХБ становила 7 і чисельність віруючих – 511, а кількість громад ХВС – 24 і чисельність віруючих – 674, а незареєстрованих громад ЄХБ уповноваженим не було виявлено, то у 1975 р. хоча й надалі кількість громад ВРЄХБ становила 7, але чисельність віруючих – 461, у конфесії ХВС кількість громад становила 18 із чисельністю 579 віруючих, але уже діяли 2 незареєстровані громади ЄХБ із чисельністю 127 віруючих та ще – 81 баптистський віруючий, які діяли невеликими групами у багатьох населених пунктах і не були організаційно сформовані в громаду чи громади. Таким чином, в аналізованому десятилітті відбулося зменшення чисельності віруючих у громадах ВРЄХБ на 51 віруючого, а в громадах ХВС – на 95 віруючих. Окрім того тут відбулося зменшення на 6 громад через їхнє укрупнення обласним уповноваженим в його обліку. З іншого боку, почали діяти 2 неприєднані до ВРЄХБ і незареєстровані баптистські громади із чисельністю 127 віруючих та ще 81 віруючий ЄХБ, які у громади ще не були оформленні та діяли в різних населених пунктах Івано-Франківщини. Отож, у цій області спостерігалась своєрідна двовекторна тенденція – зменшення чисельності віруючих у громадах ВРЄХБ і ХВС та поява і діяльність нелегальних громад і віруючих ЄХБ, що, все-таки, свідчило про низьку ефективність атеїстичної пропаганди в області, бо загалом, якщо у 1965-1966 рр. чисельність баптистських і п'ятидесятницьких віруючих становила 1185, то у 1975 р. – 1249, тобто їхнє збільшення, хоча й незначне у порівнянні із одновірцями Тернопільщини, становило 64 віруючих. Звідси випливає, що атеїстична державна влада все-таки була неспроможна, навіть враховуючи репресивні методи боротьби проти баптистів і п'ятидесятників, зупинити динаміку зростання їхньої чисельності.

Водночас, дозвіл центральної влади із 1969 року на реєстрацію автономних помісних церков-громад, в т. ч. й ХВС, та створення на початку 1970-х років центрального керівного

органу ХВС – Ради пресвітерів, не імппульсували п'ятидесятницькі громади Івано-Франківщини і Тернопільщини до виходу із підпілля і набуття ними офіційного статусу своєї діяльності-служіння. Основним фактором, який на це впливав, була недовіра до державної влади, а, власне, боязнь, що реєстрація призведе до виявлення їхніх віруючих та їхніми можливими арештами і ув'язненнями, а також примушуванням їх під репресивним тиском до приєднання із громадами ВРЄХБ.

Література

1. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. Р. 338. – Оп. 1. – Спр. 39.
2. ДАІФО. – Ф. Р. 338. – Оп. 2. – Спр. 11.
3. ДАІФО. – Ф. Р. 338. – Оп. 2. – Спр. 96.
4. ДАІФО. – Ф. Р. 338. – Оп. 2. – Спр. 97.
5. ДАІФО. – Ф. Р. 338. – Оп. 2. – Спр. 100.
6. ДАІФО. – Ф. Р. 338. – Оп. 2. – Спр. 115.
7. ДАІФО. – Ф. Р. 338. – Оп. 2. – Спр. 121.
8. ДАІФО. – Ф. Р. 338. – Оп. 2. – Спр. 132.
9. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛЮ). – Ф. 3. – Оп. 59. – Спр. 196.
10. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 3864.
11. ДАТО. – Ф. Р. 3241. – Оп. 2. – Спр. 6.
12. ДАТО. – Ф. Р. 3241 сч. – Оп. 2с. – Спр. 16.
13. ДАТО. – Ф. Р. 3241 сч. – Оп. 2с. – Спр. 41.
14. ДАТО. – Ф. Р. 3241 сч. – Оп. 2с. – Спр. 47.

Literatura

1. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (dali – DAIFO). – F. R. 338. – Op. 1. – Spr. 39.
2. DAIFO. – F. R. 338. – Op. 2. – Spr. 11.
3. DAIFO. – F. R. 338. – Op. 2. – Spr. 96.
4. DAIFO. – F. R. 338. – Op. 2. – Spr. 97.
5. DAIFO. – F. R. 338. – Op. 2. – Spr. 100.
6. DAIFO. – F. R. 338. – Op. 2. – Spr. 115.
7. DAIFO. – F. R. 338. – Op. 2. – Spr. 121.
8. DAIFO. – F. R. 338. – Op. 2. – Spr. 132.
9. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (dali – DALO). – F. 3. – Op. 59. – Spr. 196.
10. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti (dali – DATO). – F. P. 1. – Op. 1. – Spr. 3864.
11. DATO. – F. R. 3241. – Op. 2. – Spr. 6.
12. DATO. – F. R. 3241 sch. – Op. 2s. – Spr. 16.
13. DATO. – F. R. 3241 sch. – Op. 2s. – Spr. 41.
14. DATO. – F. R. 3241 sch. – Op. 2s. – Spr. 47.

Yaroslav Stotskyi

Transformation processes in baptist and pentecostal communities in Ivano-Frankivsk and Ternopil regions in 1965-1975

The article, based on comparative analysis, deals with the activities of both registered Baptist communities (AUCECB), as well as unregistered EChB, and also illegal Pentecostal communities and Christians of Evangelical Religion groups in aforementioned regions and years.

The author reveals the reasons of increase or decrease in numbers of these communities and their followers. The article highlights multiple factors which influenced these transformational processes. It has been studied that active missionary work among population conducted by community leaders, insufficient atheisation, especially in protestant communities, party, soviet and state authorities, moderate influence of legal ROC and illegal UGCC complemented the increase of the communities. Good evidence of this tendency is the increase of followers in Baptist and Pentecostal communities in Ternopil region. But if these factors were absent or had a reciprocal effect or impact, for instance more active clandestine UGCC or more profound and closer overseeing the activities of Baptist and Pentecostal communities by the apparatus of the regional authorized council for religious affairs, local commissions for assistance in observance of legislation on religious cults, administrative commissions in executive committees of district, city, village, town councils of workers' deputies, application by criminal

organs of Article 138 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR, then these were some of the factors that influenced the decline in the number of believers in such communities, or more or less their sustainable number, like in Ivano-Frankivsk region for instance.

Also, a critical analysis was carried out regarding the size of these communities and the number of believers within them, which were conducted by the Council of Religious Affairs regional representatives, that showed both the subjective and objective approach of representatives towards the conduct of registration in certain but important aspects, which has a significant significance for the research in the context of reliability, starting with georistics, its analysis, synthesis and conclusions.

The article reveals the reasons and consequences concerning the permission of the state authorities since 1969 on registration with the autonomous activity of local community churches, including illegal Pentecostal, provided that in their service they would refuse certain aspects of the doctrine that the state authority considered unacceptable and fanatical. But, if some communities representing Christians of Evangelical Religion were registered in Ukraine, in particular, in the Western Ukraine, then Pentecostal communities opted for delaying tactics which has been also studied in this research.

Keywords: Protestantism, Baptism, Pentecostalism, legality, illegality, registration, communities, believers, number, head count, settlements.

Надійшла до редакції 30.08.2017 р.

УДК 2-184.3: [141.319.8+159.9

© Валентина Павленко
(Харків)

© Кетрін Ваннер
(Філадельфія)

ІНТЕРІОРИЗОВАНІ ТА ЕКСТЕРІОРИЗОВАНІ ФОРМИ І АТРИБУТИ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ

У статті описані різні підходи і понятійний апарат для аналізу не-інституційних форм релігійності. Особлива увага приділена категорії «всюдисущої віри», введеної до обігу М. Енгелке. Запропоновано розглядати релігійну віру в двох взаємопов'язаних формах її існування – інтеріоризованій та екстеріоризованій. Зроблений порівняльний аналіз екстеріоризованих форм віри та їх дієвості у Великобританії та Україні.

Ключові слова: релігійна віра, інтеріоризація, екстеріоризація, народна релігія, пережита віра, всюдисуща релігія, приватизована релігія, вікарна релігія, невидима релігія.

Актуальність. На початку ХХ століття європейські дослідники, які займалися різними аспектами релігійного життя, почали звертати увагу на невідповідність між офіційними, інституційними формами релігійних уявлень, понять і практик та їх варіантами, що існують у реальному житті. Вони почали задумуватися над тим, як розуміти такі не-інституційні, нетрадиційні форми релігійності. Чи можна вважати такі практики «релігією» взагалі? І, якщо так, як вони пов'язують внутрішнє життя індивідів з зовнішніми культурними формами, в яких ці індивіди існують?

Для визначення різних форм і проявів релігії, які відрізняються від офіційних доктрин і практик організованих релігій, вчені почали використовувати поняття «народна релігія» (folk religion, popular religion, vernacular religion). У межах дослідження народної релігії впродовж ХХ століття в Європі проводилося багато досліджень, у першу чергу присвячених вивченню релігійного фольклору, а також таких тем, як паломництво та використання святилищ.

З того часу дослідники запропонували цілу низку понять, які підкреслюють різні аспекти не-інституційних форм релігії. Більше того, з'явилися роботи, в яких зроблений наступний крок – почали досліджувати взаємозв'язки між цими формами і внутрішнім